

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Brieven boven Water

Wal, M.J. van der

Citation

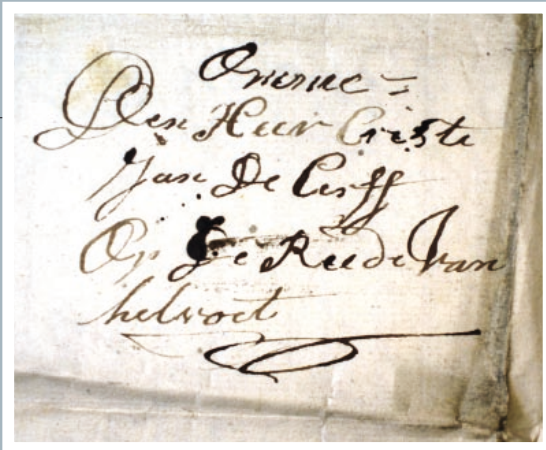
Wal, M. J. van der. (2011). Brieven boven Water. *Genealogie. Kwartaalblad Van Het Centraal Bureau Voor Genealogie*, 17(3), 96-99. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/32314>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/32314>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

De herontdekking van een Nederlandse brievenchat uit het verleden en het 'Brieven als Buit'-onderzoek aan de Leidse Universiteit stonden centraal in het tweeluik *Brieven boven Water*, dat in mei door de KRO werd uitgezonden. Enkele brieven werden alsnog bij nazaten bezorgd en bij het opsporen van die nazaten speelde het Centraal Bureau voor Genealogie een belangrijke rol. Wat maakt die gekaapte brieven, ook wel *sailing letters* genoemd, zo bijzonder?

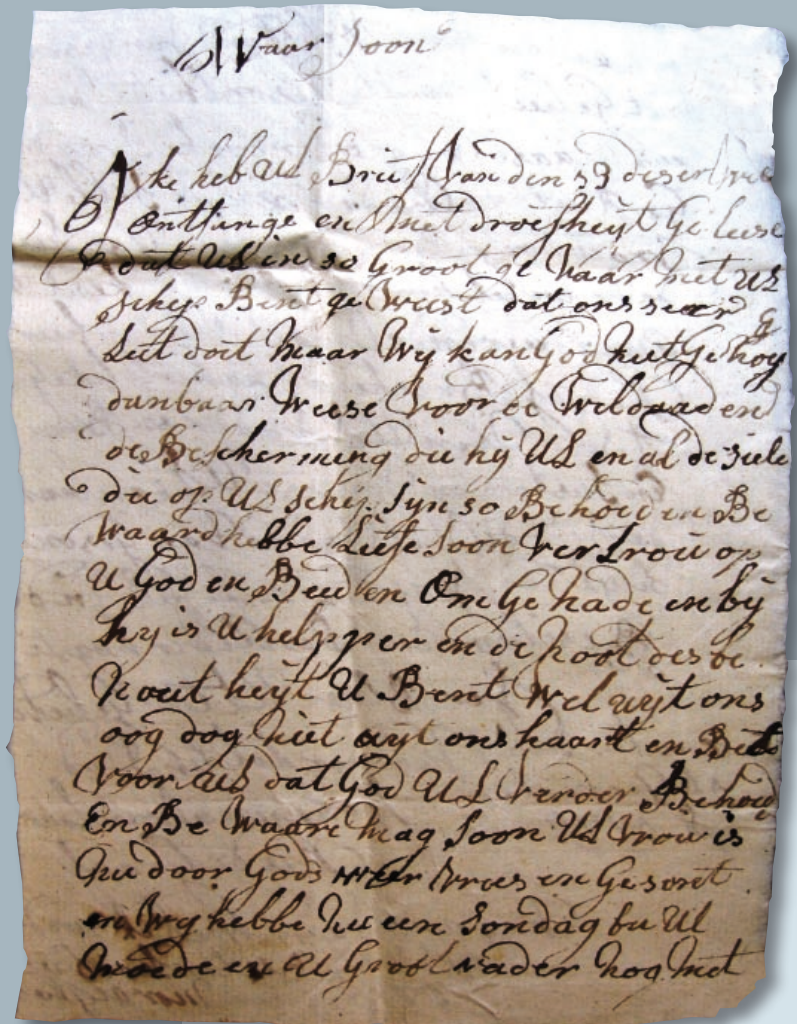
Marijke van der Wal

'H'et staat my hier wel aan maar het is hier veel warremer als in Amsterdam. Ik seyn bleyt dat ik geen schaasen mee genoomen heb', zo klinkt de stem van Jan Vreyburg, die op 15 januari 1781 vanuit St. Eustatius naar zijn ouders en broer in Amsterdam schrijft. Het thuisfront heeft deze verse indruk van Jan, die eind december in het Caraïbisch gebied was aangekomen, niet kunnen lezen. Zijn brief behoort tot de ongeveer veertigduizend Nederlandse brieven die samen met andere papieren in oorlogstijden door Engelse kaapvaarders of oorlogsschepen in beslag zijn genomen.

Gekaapte brieven

De papieren fungeerden als bewijsmateriaal om vast te stellen of de inbeslagname van een schip rechtmatig was en na afloop van de rechtsgang zijn de papieren door de Engelsen bewaard. Ze werden in de tachtiger jaren van de vorige eeuw herontdekt door de jurist S.W.P.C. Braunius, maar de enorme omvang van het materiaal werd pas duidelijk in 2005 toen de historicus Roelof van Gelder in de Londense National Archives een eerste, globale inventarisatie van de honderden archiefdozen had gemaakt (zie hiervoor www.kb.nl/sl). Naast zakelijke papieren zoals scheepsjournalen en plantageboekhoudingen bleken er bijzonder veel brieven te zijn, zo'n 25.000 zakelijke en 15.000 privébrieven, daterend uit de tweede helft van de zeventiende tot en met het begin van de negentiende eeuw. Het zijn brieven verstuurd vanuit

Brieven bo

Brief van Johanna van Laarson (National Archives, Kew)

het Caraïbisch gebied, Azië en Afrika naar Nederland en vice versa. Afzenders of geadresseerden waren niet alleen bemanningsleden van schepen: de schepen hadden postzakken aan boord met brieven van en aan allerlei personen in den vreemde.

Het bijzondere

De afzenders behoorden tot alle lagen van de samenleving. We vinden brieven van mannen, vrouwen en zelfs kinderen uit lagere en middenklassen en leren hun vreugde, zorgen en dagelijkse besommeringen kennen. Dat is bijzonder, omdat deze mensen verder vrijwel geen schriftelijke sporen hebben achtergelaten. De brieven leveren dus interessante informatie op voor cultuurhistorici, maar ze zijn ook fascinerend materiaal voor taalonderzoekers.

Om dat laatste te begrijpen moeten we ons realiseren wat taalkundigen tot voor kort wisten en niet wisten over het Nederlands uit het verleden. Er zijn zeker

ven water

De slag bij de Doggersbank op 5 augustus 1781. Dankzij de vele conflicten tussen Engeland en de Republiek beschikken we over een unieke

veel geschriften overgeleverd uit de zeventiende en achttiende eeuw zoals literaire werken, journaals, reisbeschrijvingen, en ambtelijke stukken. Het zijn veelal gedrukte werken, geschreven door personen uit de hogere maatschappelijke lagen of handgeschreven stukken in ambtelijke taal. Privé-brieven zijn er ook, maar vooral correspondenties van goed opgeleide mannen uit de sociale bovenlaag zoals bijvoorbeeld Pieter Cornelisz Hooft (1581-1647), een hoge functionaris en schrijver. Ook zijn er briefwisselingen van vrouwen uit diezelfde bovenlaag, zoals Maria Reigersberch (1589-1653), echtgenote van Hugo de Groot. Ons beeld van het Nederlands van de zeventiende en achttiende eeuw is dan ook gebaseerd op de taal van een heel beperkte groep uit de toenmalige samenleving. De taal van de andere groepen, de taal van de 'gewone man en vrouw' uit midden- en lagere klassen is vrijwel onbekend. Die taal zouden we kunnen vinden in persoonlijke brieven gericht aan naaste familie en vrienden. Uit onderzoek is namelijk gebleken dat scribenten in dat geval hun gewone, informele taalgebruik het dichtst benaderen. Het probleem is dat dergelijke brieven over het algemeen verloren zijn gegaan, wanneer ze niet in familiearchieven werden bewaard. We hadden tot voor kort dus geen beschikking over grote hoeveelheden persoonlijke brieven. Maar de gekaapte brieven vormen nu een omvangrijke en unieke bron die toegang kan geven tot het gevarieerde taalgebruik van voorbije eeuwen. We kunnen de taal leren kennen van vrouwen uit diverse maatschappelijke la-

gen en van mannen met beroepen uiteenlopend van matroos, onderbarbier en timmerman tot stuurman, kapitein en vice-admiraal. Die goudmijn exploreren we in het historisch-taalkundig onderzoek naar de taal van de brieven dat aan de Universiteit Leiden binnen het 'Brieven als Buit'-project wordt verricht.

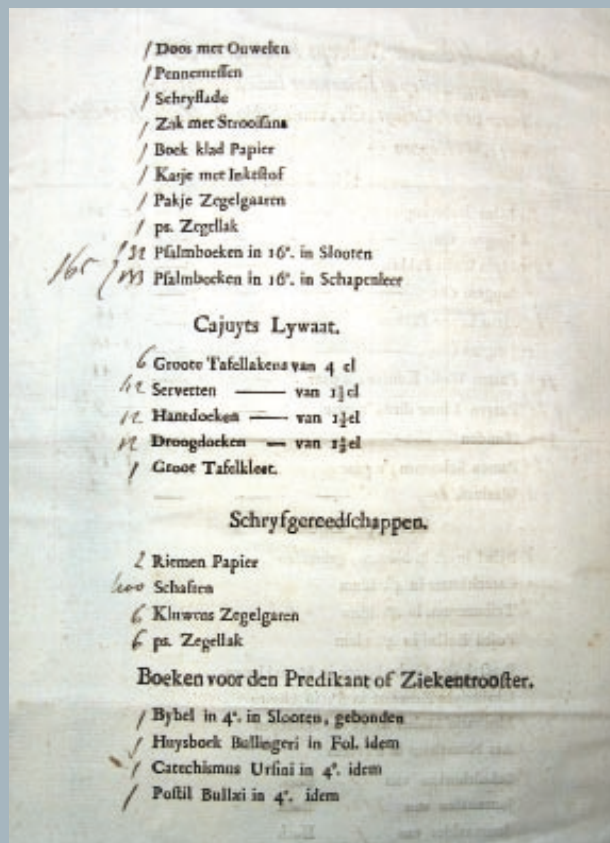
Genealogisch onderzoek

De *Brieven boven Water*-uitzendingen leidden onmiddellijk tot reacties van geïnteresseerden, in familiëgeschiedenis, die zich afvroegen of er wellicht brieven van voorouders zijn te vinden. Een definitief negatief of positief antwoord is nu meestal niet te geven, omdat slechts een bepaald gedeelte van het brievenmateriaal in detail wordt onderzocht: wij selecteren voor ons onderzoek brieven uit de periodes 1665-1674 en 1776-1784. Toch is er een verband met genealogie, want in het voorstadium van ons taalkundig onderzoek spelen genealogische gegevens een belangrijke rol. We willen zicht krijgen op de taaldiversiteit: de taal van mannen en vrouwen, de taal van verschillende maatschappelijke klassen, de taal van verschillende generaties en de regionale verscheidenheid. Daarvoor moeten we eerst een aantal externe gegevens achterhalen. Uit welke regio is de afzender van de brief afkomstig? Tot welke maatschappelijke klasse behoorde de scribent? Wat is zijn of haar leeftijd? Gaat het om een vrouw of een man? Het laatste is over het algemeen vrij eenvoudig aan de hand van de brief vast te stellen, maar alle andere gegevens vragen om genealogisch onderzoek.

Bij eerste lezing van de brieven zijn de afzenders en geadresseerden niet meer dan namen. Doop-, trouwen en begraafregisters in verschillende gemeentelijke archieven kunnen die namen meer achtergrond geven. Laten we een concreet voorbeeld nemen: de brieven die in de maanden september tot en met december 1779 gestuurd zijn aan stuurman Christiaan de Cerff. Het zijn brieven van zijn vrouw Hendrikje ten Broek en er is ook een brief van zijn moeder Johanna van Laarson. Voor informatie over zijn carrière en zeereizen is de website VOC-opvarenden (<http://vocopvarenden.nationaalarchief.nl>) een belangrijke bron, maar hoe oud waren hij en zijn vrouw toen hij in 1779 naar de Oost vertrok? Wanneer Hendrikje haar brieven naar Christiaan stuurt, zijn ze ruim een jaar getrouwd. De ondertrouw van de dertigjarige Christiaan de Cerff en de vierentwintigjarige Hendrikje ten Broek vond plaats op 28 augustus 1778, zo weten wij uit de akten in het Amsterdams Stadsarchief. Beiden woonden toen op de Palmgracht in Amsterdam en hun moeders traden op als getuigen: Johanna van Laarson voor Christiaan en Willemijntje Grondijs voor Hendrikje. Ook over andere in de brieven genoemde familieleden zijn gegevens te vinden die de inhoud van de brieven verduidelijken, maar het Amsterdams Stadsarchief levert nog meer op dat van cruciaal belang is voor ons onderzoek. Het kan een antwoord geven op de vraag of een brief zelf geschreven is of niet.

Zelf geschreven of niet?

De alfabetiseringsgraad was al in de zeventiende eeuw in de Nederlanden weliswaar relatief hoog, maar dat betekende zeker niet dat iedereen kon lezen en schrijven. In het elementair onderwijs leerden kinderen namelijk eerst lezen en pas daarna schrijven. Aan het schrijven, waarvoor ook extra betaald moest worden, kwamen lang niet alle leerlingen toe. Degenen die wel leerden schrijven, oefenden die vaardigheid ook niet altijd zo frequent en intensief dat ze in staat waren een brief te produceren. Die niet-schrijfvvaardigen moesten op anderen een beroep doen. Zo werden brieven verstuurd die niet door de afzenders zelf geschreven waren, maar door iemand in hun naaste omgeving die de schrijfkunst wel voldoende beheerste of eventueel door een beroepsschrijver die daarvoor een vergoeding ontving. Ook voor de achttiende eeuw, waarin de alfabetiseringsgraad verder is toegenomen, mogen we niet voetstoots aannemen dat de afzender van een willekeurige brief ook de scribent is. Soms bevat de inhoud van de brief een opmerking over het wel of niet zelf schrijven, maar in verreweg de meeste gevallen moet op grond van andere gegevens vastgesteld worden of een brief een zo geheten autograaf

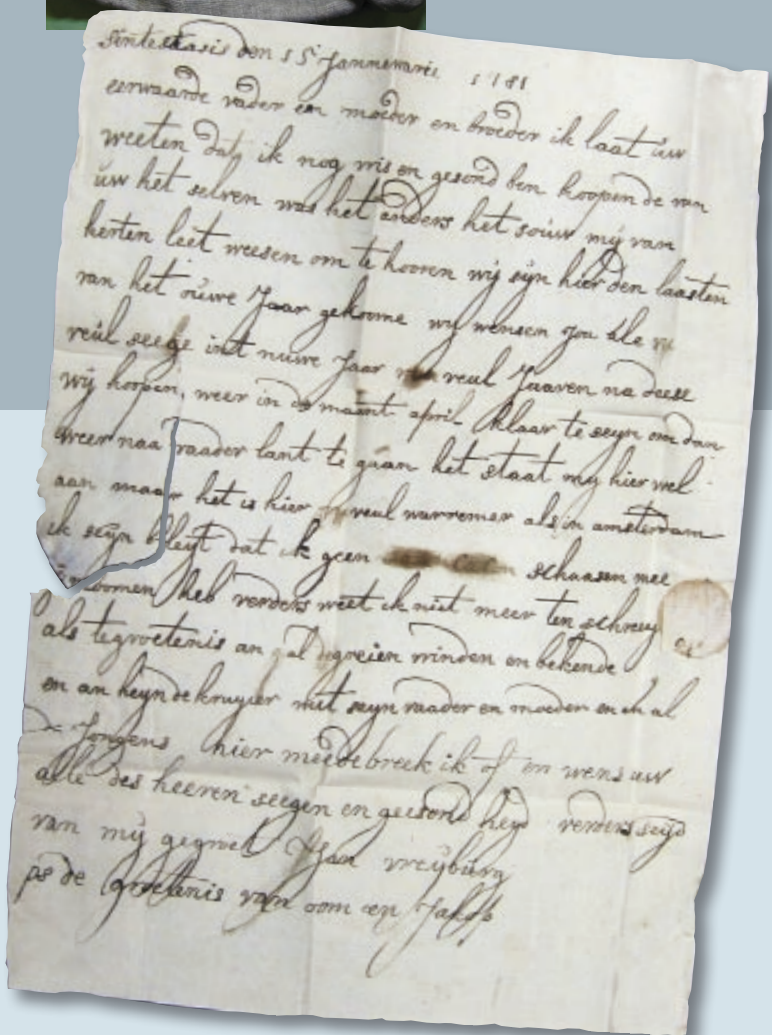
Lijst van onder meer schrijfbenodigheden bestemd voor het schip De held Woltemade 'mede gegeven op de Reize naar Indië', 14 december 1780 (National Archives, Kew)

De National Archives te Kew, Richmond

Dankzij de gekaapte brieven kunnen we het taalgebruik leren van vrouwen en mannen uit diverse maatschappelijke lagen.

is of niet. Voor onderzoek naar het taalgebruik van verschillende maatschappelijke lagen is het uiteraard cruciaal om dat te bepalen. Anders koppelen we het taalgebruik van een onbekende scribent ten onrechte aan de afzender die tot een bepaalde sociale klasse behoort. Voordat we conclusies verbinden aan het taalgebruik van Hendrikje ten Broek en moeder Johanna van Laarson moeten we eerst weten of zij de gestuurde brieven zelf hebben geschreven. De ondertrouwakten in het Amsterdamse Stadsarchief zijn in dat verband bijzonder waardevol. Bruid en bruidegom zetten hun handtekening en wie niet kon schrijven zette een kruisje of ander merkteken. In veel andere steden bestond die gewoonte niet, maar daar kunnen notariële archieven soms uitkomst bieden. Een handtekening alleen bewijst uiteraard nog geen uitgebreide schrijfvaardigheid. De handtekening van Hendrikje ten Broek op de ondertrouwakte is identiek aan de handtekening in een aantal van haar brieven, maar het handschrift van de brieven komt daar niet mee overeen. Zij moest dus kennelijk een beroep op anderen doen voor een brief; alleen een klein kattedelletje dat Sinterklaascadeautjes voor haar man vergezelde, werd door haar zelf geschreven. De moeder van Christiaan daarentegen was schrijfvardiger: Johanna van Laarsons brief en de ondertekening zijn in een zelfde handschrift en dat handschrift komt overeen

met de handtekeningen bij haar twee huwelijken, dat met Willem de Cerff in 1744 en dat met Simon de Graaf in 1773. We zijn nu benieuwd hoe het Nederlands van Johanna van Laarson, een vrouw uit de lage middenklasse eruit zag.

Opmerkelijke taalverschijnselen

Net als de meeste zeventiende- en achttiende-eeuwse geëerde brieven vertoont Johanna's brief geen of nauwelijks interpunctie en lijkt het hoofdlettergebruik vrij willekeurig te zijn (zie de illustratie). Een zeer geoefende scribent is zij niet. Letters worden namelijk soms vergeten zoals in 'danbaar' (dankbaar) en moede (moeder) en ook lettergrepen ontbreken zoals in 'Waar Soon' (waarde zoon). Een enkele keer missen we zelfs een heel woord zoals in 'Gods' voor 'Gods goedheid'. Ook ontspoot een zin weleens zoals

Brief van Jan Vreyburg (National Archives, Kew)

in 'maar wij kan God niet Genoyg danbaar weese voor de weldaad en de Bescherming die hij UL en al de siele die op UL schip sijn so Behoed en Bewaard hebbe'. Na 'de weldaad en de Bescherming' zou 'die hij UL bewezen heeft' moeten volgen, maar er staat 'so Behoed en Bewaard hebbe', een zinsnede die hoort bij 'dankbaar zijn dat'. Opmerkelijk is verder dat moeder Johanna haar zoon niet met 'UE' aanspreekt, de afkorting voor de in die tijd gangbare aanschrijfform 'Uwe Edelheid', maar met 'UL', een afkorting van het meer ouderwetse 'Uwe Liefde'. We leren ook op een enkel punt haar uitspraak kennen, iets wat zich normaal gesproken aan onze waarneming onttrekt. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de volgende passage: 'wy hebbe nu een zondag *bie* UL moede en U Grootvader nog met mekaander Jn Goi Welstand van Gesondheijt *Ge Geete* en UL Gesontheijt met een *Glaasi* wijn *Gedronke*.' Johanna van Laarson sprak de *ij* als een *ie* uit in het woord *bij*, zo kunnen we afleiden uit de spelling in '*bie* UL moede' (bij uw moeder). Voorbeelden als 'Ge Geete' en 'Gedronke' laten zo geheten *n*-deletie zien: de *n* die in een groot deel van het Nederlands taalgebied niet wordt uitgesproken, is hier ook niet geschreven. Dat was in gedrukte teksten bepaald ongebruikelijk. Datzelfde geldt voor verkleinwoorden op -*ie* zoals 'Glaasi' hierboven en 'Buterkoekies' (boterkoekjes) en 'morgeglasie' in het PS van de brief: 'Nog eens vaart wel ik send UL wat *Buterkoekies* om By een *morgeglasie* te Gebruyke.'

Dit is een eerste indruk van het taalgebruik van een vrouw uit de lage middenklasse. Uiteraard valt er meer over taalverschijnselen op te merken dan binnen het bestek van dit artikel mogelijk is. Wie nader wil kennismaken met achttiende-eeuwse brieven gestuurd door vrouwen aan hun zeevarende echtgenoten kan terecht bij het eind vorig jaar bij uitgeverij Walburg Pers verschenen boek *De voortvarende zemannsvrouw. Openhartige brieven aan geliefden op zee* (onder redactie van Marijke van der Wal).

Verdere ontsluiting

Sinds de inventarisatie van de sailing letters zijn er verschillende initiatieven geweest om ze te ontsluiten. Zo zijn enkele dozen archiefmateriaal in hoge kwaliteit gefotografeerd binnen het Metamorfoze-project voor conservering van erfgoed in archieven, in samenwerking met de Koninklijke Bibliotheek. Er zijn ook plannen in ontwikkeling om onder meer dat fotomateriaal toegankelijk te maken. De digitale corpora van het Leidse 'Brieven als Buit'-project, die bestaan uit foto's en transcripties, komen na afloop van het onderzoeksprogramma eveneens beschikbaar. Wie nu al nieuwsgierig is geworden, kan maandelijks nieuwe opmerkelijke vondsten en verrassende brieven aantreffen op de website www.brievenalsbuit.nl.

Marijke van der Wal is bijzonder hoogleraar Geschiedenis van het Nederlands aan de faculteit Geesteswetenschappen van de Universiteit Leiden. Zij geeft leiding aan het door haar geïnitieerde onderzoeksprogramma 'Brieven als buit', dat sinds september 2008 door NWO wordt gefinancierd, en aan het transcriptieproject Wikiscripta Neerlandica, waarmee vrijwilligers het onderzoek steunen.